

УДК 930.2 (929)«18»

Людмила Новікова

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ЧИ ІСТОРІЯ НАРОДУ: ДО ПИТАННЯ ЩОДО КОНЦЕПЦІЙ ІСТОРІЇ КРИМУ У ПРАЦЯХ ДОСЛІДНИКІВ ХІХ СТ.

Вивчення історії Криму як комплексного поняття, що має географічний, етнічний та політичний аспекти, у ХІХ ст. в Російській імперії мало свою специфіку. Остання потребує на спеціальне дослідження, особливо з погляду поступової зміни пріоритетів у підходах істориків. Серед головних напрямків цієї зміни слід згадати перехід від розгляду історії Криму як історії політичної та полі-етнічної в діахронії до історії моноетнічної та співіснування останньої з історією політичною. Головними зовнішніми чинниками цього процесу стали як приєднання Криму до Російської імперії й втрата державності, що призводило до певного інтересу до державницької традиції на території півострову, так і різке зменшення кримсько-татарського населення на півострові як наслідок подій Східної війни та масової еміграції. Останнє, в умовах зростання уваги до ідеї народності, актуалізувало сприйняття історії Криму як історії етнічної, й призвело до появи історії змішаного етно-політичного типу, яка формально характеризувалася як історія народна – кримських татар. У статті ці зміни історичних парадигм розглядаються головним чином на прикладах загальних праць Станіслава Сестренцевича Богуша «История царства Херсонеса Таврийского» («История о Тавриш») та Феоктиста Хартахая «Исторические судьбы крымских татар». Станіслав Сестренцевич Богуш простежує історію Криму від давньої історії до 1783 р., вважаючи її в цей період самотутнім процесом. Він звертає увагу на зв'язок історії півострова зі світовою, як західною, так і східною. Історія Кримського ханства розглядається ним як частина історії імперії Моголів. Однак з 1783 р., на його думку, історія Криму вже має розглядатися як частина історії Російської імперії. Дальшому розвитку історіографії історії Криму сприяла увага дослідників до історії Новоросійського краю та публікація історичних джерел. Це стало науковим підґрунтям для появи праці Феоктиста Хартахая, в якій автор поставив за мету простежити долю кримських татар. Він піднімає низку важливих питань, такі, як час заснування Кримського ханства, становище християн в цій державі, еволюція кримсько-татарського суспільства від агресивного військового в цивільному напрямку та інші. Приділяючи увагу внутрішній історії, автор показує кримських татар як народ, що створив своєрідну культуру, згадує окремих правителів, які розуміли необхідність внутрішніх реформ. Водночас іноді історик, у дусі народницької історіографії, використовує протиставлення народу державі.

Ключові слова: історіографія історії Кримського ханства; історіографія історії кримсько-татарського народу; Станіслав Сестренцевич Богуш; Феоктист Хартахай; історіографія історії Південної України.

Наприкінці ХVІІІ ст. територія Кримського ханства була приєднана до Російської імперії. Внаслідок цього перестала існувати самотутня держава, а її територія та суспільство пройшли складний процес інтеграції до імперського соціуму та

території. Наслідком цих процесів стало осмислення сучасниками 1783 р. як переламної епохи в історії «Криму» (ханства та півострова), пов'язаної з припиненням існування колись у різних сенсах впливової по відношенню до Східної та Центральної Європи державності в Північному Причорномор'ї. Автори відповідних праць показували цей процес як до певної міри історично визначений попередньою, ще до Кримського ханства, динамікою зміни на півострові народів та держав. З іншого боку, наступний важливий етап в історії Криму був пов'язаний з різким скороченням чисельності кримських татар на півострові в у другій половині ХІХ ст., що викликало певну еволюцію в інтерпретації історії півострова, зі зміною пріоритетів у визначенні предмету дослідження. Мета роботи полягає у визначенні особливостей відповіді історіографії на ці два історичні виклики в історії Кримського ханства та кримських татар. Ці виклики, незважаючи на різний час, були посилені романтичними настроями, що полягали в усвідомленні необхідності порятунку, на рівні історичної пам'яті, культур та державностей, що стали об'єктом процесів асиміляції або суб'єктами масової міграції з територій, з якими пов'язані століття етнічної та державної історії.

Головними джерелами роботи є історичні праці ХІХ ст., присвячені історії Криму, серед них головне місце займають дослідження відомого діяча римсько-католицької церкви у Російській імперії Станіслава Сестренцевича Богуша (її російський переклад під назвою «История царства Херсонеса Таврийского» («История о Таврии») з'явився у 1806 р.²⁰⁴). Ця робота, поряд з працею історика другої половини ХVІІІ ст. А.Нарушевича отримала високу оцінку ще у ХІХ з боку одеського історика А. Скальковського²⁰⁵. Особливе значення для нашої роботи має праця Феоктіста Хартахая «Исторические судьбы крымских татар»²⁰⁶.

Окремі аспекти проблеми висвітлені в працях таких відомих дослідників кримської історіографії, як А. Непомнящий²⁰⁷. Однак питання про концептуальне значення праць, присвячених історії Криму, і, зокрема, праць С. Сестренцевича Богуша та Ф. Хартахая, вимагає порівняння для визначення концептуальної динаміки.

²⁰⁴ Сестренцевич Богуш С. История царства Херсонеса Таврийского (История о Таврии) / Станислав Сестренцевич Богуш. – СПб.: Тип. Шнора, 1806. – Т. 1. – 440, 2 с. (далі – ИЦХТ-1); Його ж. История царства Херсонеса Таврийского (История о Таврии). – СПб.: Тип. Шнора, 1806. – Т. 2. – 442, 2 с. (далі – ИЦХТ-2).

²⁰⁵ Скальковский А. Общественное образование Новороссийского и Бессарабского края в 1840 годах // Журнал Министерства народного просвещения. – 1847. – Ч. 4. – С. 38-39 (Отд. 5).

²⁰⁶ Хартахай Ф. Исторические судьбы крымских татар. Ст. 1 // Вестник Европы. – 1866. – Год 1. – Т. 2 (июнь). – С. 182-236 (Отд.1) (далі – ИСКТ-1); Його ж. Исторические судьбы крымских татар. Ст. 2 // Вестник Европы. – 1867. – Год 2. – Т. 2 (июнь). – С. 140-174 (Отд.3) (далі – ИСКТ-2).

²⁰⁷ Непомнящий А. А. Подвижники кримведения. – Симферополь: СГТ, 2008. – Т. 2. – С. 185, 287.

Одна з перших спеціальних робіт належить польському історику Адаму Нарушевичу, який написав свій твір «Taurika» для подання Катерині II у 1787 р., і присвятив його здебільшого політичній історії Кримського півострова²⁰⁸. Робота С. Сестренцевича Богуша певною мірою успадкувала цей підхід. Концептуальна структура цього твору є достатньо складною. В першу чергу це робота, яку у цілому можна класифікувати як приклад регіональної історіографії у сенсі історіографії локальної (що зображує історичний процес в межах певної території). Для С. Сестренцевича Богуша історія Кримського півострова (він вживає частіше термін Таврія, Херсонес Таврійський) чітко поділяється на дві частини: до і після 1783 р. Дослідник обирає для зображення період до 1783 р. і розглядає історію Кримського півострову як регіоноцентричну (з виділенням специфіки історії регіону), а також пост-державну (присвячену регіону з державним минулим). Свою мету він визначав у тому, щоб показати все багатство предмету, виявити унікальність історії «Таврії», яка є «одна из славнейших по числу различных народов, по очереди ее занимавших, и по быстроте своих преобразований». Зустрічається пряме ототожнення історії Таврії з історією багатьох народів²⁰⁹. Значну частину другого тому праці складає історія «О Таврии под властью Моголов или Татар с 1223 г. по 1783», що містить як етнічну (автор вважав, що назва татари є невірною, у порівнянні з назвою «моголи», які, на його думку, і заснували Кримське ханство) так і, головним чином, політичну історію²¹⁰. Історія Кримського ханства розглядається С. Сестренцевичем Богушем як останній фрагмент історії «величної імперії Моголів».

Крім того, дослідник наголошує на ролі подій на півострові і суміжних територіях в історії Європи. Наприклад, він вказує на те, що кельти вважалися «прабатьками» європейців, а Крим складав частину Кельтики, кіммерійці були кельтськими народами, яких грецькі письменники змішали зі скіфами і т.п.²¹¹. Щодо історії Кримського ханства, як історії пост-державної, історик висловився достатньо чітко: «...Политическая История Таврийского царства, будучи доведена до 1783 года, доведена до конца ее»²¹². С. Сестренцевич Богуш починає свою працю з найдавнішого відомого йому населення Криму – народу таврів. Автор наводить багато різноманітних гіпотез, виходячи з того, що «здравая критика не должна бояться слова догадки»²¹³. Такий

²⁰⁸ Naruszewicz A. Taurika czyli Wiadomosci starozytne I poznieysze o stanie I mieszkancach Krymu do naszych czasow. – Warszawa: Edycja T. Mostowskiego, 1805. – 540, 25 s.

²⁰⁹ ИЦХТ-1. – С. 93.

²¹⁰ ИЦХТ-2. – С. 407, 219.

²¹¹ ИЦХТ-1. – Вступ, с. 49.

²¹² ИЦХТ-2. – С. 408-409.

²¹³ ИЦХТ-1. – С. 45, 51.

підхід апріорі створював достатньо міфологізовані образи і без того, в умовах відсутності історичних джерел, майже міфологічних, на час написання його книги, народів. Взагалі, фактор відсутності джерельної бази був одним з вирішальних при формуванні міфологізованого інформаційного поля доби просвітництва та романтизму. Для історика «образність» історії, і через це її прикладний характер для сучасності були достатньо зрозумілі.

Зображення історії Криму як полі-етнічного та полі-культурного феномену, якому багато уваги приділив С. Сестренцевич Богуш, було далі розвинуто у роботах Петра Кеппена, який, зокрема, описує пам'ятки південного узбережжя Криму, що належали грекам, вірменам, караїмам, татарам, а також знаменували проникнення Російської імперії²¹⁴. Ця ж тема повторюється у численних одеських виданнях, у працях окремих істориків на півдні України. Вже у 1830-х роках з'являлися і роботи, присвячені окремим народам, що, безумовно, було підготовлено романтизмом та об'єктивно визначалося самою історією півострова²¹⁵.

До публікації джерел з історії монголів та Кримського ханства й появи спеціальної літератури з історії держави моголів й оформлення вивчення історії монголів, Золотої Орди в окремий історіографічний напрямок, ця робота початку ХІХ ст., поряд з більш ранньою роботою А. Нарушевича, впливали на історіографію історії «Криму» або подій, пов'язаних з півостровом, державою Кримське ханство або кримськими татарами. Зокрема, як і у С. Сестренцевича Богуша, історія Кримського ханства в одеському науковому осередку розглядається як останній етап в історії держави Моголів, або як результат останнього переселення народів з Азії до Європи. Історія Криму в уяві місцевих дослідників поставала як бурхлива зміна до 70 племен у різні часи, яка після переходу «Тавриди» до Російської імперії була позбавлена «волнений и переворотов политических». Доля Криму у часи «так шаткой самобытности и отдельности» протиставлялася його становищу і розвитку у складі «могучей России»²¹⁶.

Вплив на історіографію мала й робота М.Карамзіна, орієнтована здебільшого на висвітлення державної історії. Це простежується і у регіональних, і в загальних роботах (з історії Російської держави, народу, з історії «Малоросії» або «Малої Росії» (Дмитра Бантиша-Каменського, Миколи Маркевича), і у

²¹⁴ Кеппен П. О древностях Южного берега Крыма и гор Таврических. – СПб., 1837. – 9, 409, 3 с.

²¹⁵ Мурзакевич Н. История геноузских поселений в Крыму. – Одесса: В Гор. тип., 1837. – III, 91, V с.; Скальковский А. IV. Армяне-католики в Новороссийском крае // Новороссийский календарь на 1850 год. – Одесса, 1849. – С. 375–378 (Отд. 4); Його ж. Записка о крымских татарах // Одесский вестник. – 1837. – № 7 (23 янв.), 8 (27 янв.), 9 (30 янв.).

²¹⁶ А. Т. О новой карте Крыма // Одесский вестник. – 1837. – № 24 (24 марта).

спеціальних дослідженнях, зокрема, з історії донського козацтва²¹⁷.

Для дальшого розвитку історіографії велике значення мали публікації джерел. Одні з перших були зроблені зусиллями Одеського товариства історії і старожитностей, у матеріалах з історії якого ми знаходимо обґрунтування необхідності зосередження спеціальної уваги на історії Криму як території²¹⁸. Внаслідок такого підходу вже у I томі «Записок Одеського общества истории и древностей» (1844) було вміщено низку важливих для подальшої історіографії матеріалів, серед яких одним з найважливіших було «Извлечение из Турецкой рукописи Общества, содержащей историю Крымских ханов». Рукопис не мав заголовку, ім'я автора також залишилося невідомим. Розповідь в ньому починалася з народного родоводу від Адама до Чингісхана та його нащадків, історія кримських ханів починається з 46 сторінки рукопису, з розповіді про четвертий улус «Джуджи-Хана»²¹⁹. Подібні матеріали публікувалися і у наступних випусках «Записок»²²⁰. Представляє інтерес, що при публікації в I томі «Извлечения...» аспект народної історії не був відзначений у назві, яка дає нам уявлення про політичну історію Криму, але політичній історії передувала народна генеалогія у зв'язку з генеалогією правителів. Слід відзначити, що цю працю згодом активно використав у своєму дослідженні Ф. Хартахай. Загалом вміщені в «Записках» матеріали, створювали образ полі-етнічної й полі-конфесійної історії Криму, продовжуючи тим самим традицію С. Сестренцевича Богуша, і вповні відтворюючи романтичний образ, тобто унікальний у порівнянні з іншими регіонами імперії.

У пізніших працях, у зв'язку з масовими міграційними процесами серед кримських татар та зі змінами історичної парадигми, на перший план у висвітленні історії «Криму» виходить концепція «народної історії», разом з поняттям «народного історика», особливо що стосується періоду існування Кримського ханства. Цей перехід, на нашу думку, був здійснений певною мірою під впливом формування народного (народницького) напрямку у розвитку української історіографії, хоча і враховувало традиції, закладені ще С. Сестренцевичем Богушем. Це

²¹⁷ Броневский В. История Донского Войска, описание Донской земли и Кавказских минеральных вод. – СПб.: В тип. Экспедиции загот. Гос. бумаг, 1834. – Ч. 1. – С. 24-25, 32.

²¹⁸ Торжественное собрание Одесского Общества любителей истории и древностей, 4 февраля 1840 года. – О.: В гор. тип., 1840. – С. 65-66.

²¹⁹ Извлечение из турецкой рукописи общества, содержащей историю крымских ханов / Негри А. Ф. // Записки Одесского общества истории и древностей (далі - ЗООИД). – Одесса, 1844. – Т. 1. – С. 379. (Отд. 3. Повествования и сказания).

²²⁰ Малиновский А. Ф. Историческое и дипломатическое собрание дел, происходивших между Российскими Великими Князьями и бывшими в Крыме татарскими царями с 1462 по 1533 год // ЗООИД. – 1863. – Т. 5. – С. 178-419.

формування, що на Наддніпрянщині виявилось ще в «Истории Русов», особливо помітне у працях М. Костомарова, який приділяв увагу не тільки українській історії, але й питанням, пов'язаним з історією представників інших етносів та конфесій на території українських земель (так званих «іногородців»). Концепція народної історії як історії етнічної, що народжувалася у творчій лабораторії М. Костомарова, очевидно, сприяла появі «народної» історії Криму як історії кримсько-татарського народу. Її автором став грек за походженням Феоктіст Хартахай, який, зокрема, присвятив пасаж своєї роботи завданням «народного історика»²²¹. Для Ф. Хартахая питання «народності», очевидно, значною мірою поєднувалося з традиціям Кирило-Мефодіївського товариства, члени якого зібралися у Санкт-Петербурзі наприкінці 1850-х років – на початку 1860-х років. Так, Ф. Хартахай, будучи студентом Петербурзького університету, вшанував пам'ять Т. Шевченка у 1861 р.²²². З іншого боку, його праця з історії кримських татарів була оприлюднена М. Костомаровим, стосовно чого останній залишив спеціальний коментар, де вказав на особливий інтерес обраного предмету дослідження для «вітчизняної» історії²²³.

Про вагоме значення для Ф. Хартахая сучасних йому процесів, які відбувалися у Криму, свідчить сам історик, відзначаючи у своїй праці, що «Крымский юрт, некогда грозный своими набегами, в 1783 г. кончил свое существование, а в 1861 г., на наших глазах, его народ перестал для нас существовать и фактически: он оставил Крым и примкнул к массе мусульманства в Турции»²²⁴.

Перші кроки до народної кримсько-татарської історії Ф. Хартахай здійснив ще у праці, присвяченій історії християнства в Криму (1864 р.). У цій праці він вказує на те, що історики, звинувачуючи кримських татар у кризових явищах в становищі християнства у ханстві, «не хотели видеть борьбу двух религий, двух враждебных цивилизаций»²²⁵. Новизна його підходу виявляється у порівнянні з іншими тогочасними виданнями, де автори продовжували використовувати термін політичного характеру – «Кримське ханство»²²⁶. Ф.Хартахай використовує термін «юрт» (півострів), однак фактично під юртом розуміє і

²²¹ ИСКТ-2. С. 159.

²²² Мельниченко В. Тарас Шевченко і Михайло Грушевський на Старому Арбаті. – М., 2006. – С. 307, 309.

²²³ ИСКТ-1. – С. 182, прим.

²²⁴ ИСКТ-1. – С. 182.

²²⁵ Хартахай Ф. Христианство в Крыму. Посвящ. незабвенной памяти Игнатия, митрополита Готии и Кафы / Гос. Публ. ист. б-ка России. – М., 2003. – С. 2-3.

²²⁶ Вельяминов-Зернов В.В. Материалы для истории Крымского ханства, извлеченные из Московского главного архива Министерства иностранных дел. – СПб., 1864.

кримських татар, і ногайців²²⁷. Зустрічається у його праці й термін «історія Криму»²²⁸. Він майже відмовився від авторитетів М. Карамзіна і С. Сестренцевича Богуша (хоча і використовує дані останнього). Його кредо – очевидна перевага опублікованих та архівних джерел, таких, зокрема, як ханські ярлики, та історія кримських ханів, опубліковані в «Записках» тощо²²⁹. Його позиція як історика – подолати всі невірні висновки стосовно історії Кримського ханства та суспільства, про що ми вже згадували.

Ф. Хартахай розглядав кримських татар як народ, який почав свою етнічну історію до переселення в Крим, називає його «патріархальним» (давнім). Широко користуючись історико-порівняльним методом, часто порівнює його розвиток з романо-германськими племенами, вказуючи на гносеологічне значення такого порівняння²³⁰. Зміни у національному складі населення Криму, за Ф.Хартахаем, відбуваються ще за Баут-хана, тому початок юрту він відносить, всупереч поширеній тоді думці, не до часів Орам-Тимура, а до більш раннього періоду²³¹.

Дослідник вказує на еволюцію кримсько-татарського суспільства, на важке проникнення в їх побут елементів осілого способу життя²³², приділяє увагу деяким соціологічним проблемам, «юридичному побуту, історії культури, історіографії»²³³, філософії, ролі «турецьких взірців» державного життя, питанням економічного характеру, соціальній історії²³⁴ тощо. Привертає увагу його матеріали з розвитку історичних досліджень в Кримському ханстві. Історик намагається спростувати ряд, на його погляд, міфів, в історії Криму, в першу чергу, виступаючи проти «несправедливого твердження» про виключно важке становище християн у Криму від самої появи тут татар. Автор відзначає, що це явище починається тільки з падінням Генуезької республіки. Ф.Хартахай бачить джерело оцінки становища християн в Криму як дуже важкого в характеристиках, наданих з боку духовних письменників, які змішують місцевих християн з християнами-полоненими. З іншого боку, дослідник звертає увагу на впливи асиміляційних процесів татаризації, що поступово мала б поглинути християн²³⁵: «Из инородцев, живших между татарами, уцелели только армяне и евреи (караимы)», передумовою чого

²²⁷ ИСКТ-1. – С. 197.

²²⁸ ИСКТ-2. – С. 159.

²²⁹ ИСКТ-1. – С. 198, 203.

²³⁰ ИСКТ-1. – С. 184.

²³¹ ИСКТ-1. – С. 189.

²³² ИСКТ-1. – С. 206.

²³³ ИСКТ-2. – С. 157-159.

²³⁴ ИСКТ-1. – С. 221, 224; ИСКТ-2. – С. 140.

²³⁵ ИСКТ-2. – С. 150-151, 153.

стала замкненість релігійних громад («сект»). У світлі цих міркувань він позитивно оцінює переселення греків до російської імперії у 1778 р.

Водночас Ф. Хартахай відмічає, що до кінця існування татарської держави, вона зберігала військовий характер, тому що, на думку історика, війна завжди була метою цієї держави. Держава завжди продовжувала залишатися, за його висновками, які не відрізнялися у даному випадку новизною, «хорошо організованою шайкою разбойников». Народ у історика іноді виступає як певна антитеза державному управлінню, яке не враховує інтереси народу (як соціальної категорії)²³⁶. З іншого боку, апеляція до категорії «народ» дозволило Ф. Хартахая, на основі праці Карла Пейсонеля, говорити про те, що у XVIII ст., коли, на його думку, культура кримських татар була в повному розквіті, несправедливо говорити про те, що кримські татари існували виключно за рахунок набігів, вони використовували внутрішні ресурси і господарські традиції інших народів. Позитивні зрушення в побуті суспільства підкреслюються автором і за допомогою твердження, що набіги з XVII ст. стали обов'язком ногайських татар²³⁷.

Отже, праці С. Сестренцевича Богуна та Ф.Хартахая стали відповіддю на потреби осмислення історії Криму в умовах ліквідації держави Кримського ханства та різкого зменшення кількості кримських татар на півострові у середині XIX ст. Кожна з цих праць має свою специфічну концепцію стосовно історії Криму і зокрема, історії Кримського ханства та кримських татар. Якщо С.Сестренцевич Богуш, не відмовляючись від відображення етнічної історії, пріоритет надає державницькому підходу, особливо при розгляді історії Кримського ханства, то Ф.Хартахай свої пріоритети вже пов'язує з новими явищами в українській історіографії, її народницьким напрямком, і його головним предметом вже виступає історія кримсько-татарського народу.

Ljudmyla Novikova

State or people history: to the question on concepts of Crimea history in the works of historians in XIX c.

The studying of Crimea history as complex definition with geography, ethnic and political aspects, has its own specific in Russian empire in XIX c. This specific needs in particular investigation, especially because of gradual changing of priorities in historians' approaches. Among the main trends of the transformation we should name the transition from interpretation of Crimea history as political and poly-ethnic one to the mono-ethnic history and their co-existing with political history. The main external factors of that process became as connection of Crimea

²³⁶ ИСКТ-1. – С. 208, 232.

²³⁷ ИСКТ-2. – С. 168.

with Russian empire and the lost of the state, what inspire some interest to the state tradition on peninsula, as a radical dimension of Crimean Tatars population on peninsula followed the Eastern War 1853-1856 caused their mass emigration to Ottoman empire. This fact in connection with growing of interest towards idea of people (before all as ethnic and also as social phenomena), made influence to accepting the history of Crimea as ethnic history. As the result, the history of melted ethnic-political type appeared, wich was presented formally as history of ethnic or people – of Crimean Tatars. In the article this changing of investigation patterns is studied in the whole on examples of the works of Stanislaw Sestrentsevich Bogush's «The history on reign of Khersones of Tauria» («The history of Tauria») and of Pheoktist Khartakhaj «The historian fate of the Crimean Tatar». Stanislaw Sestrentsevich Bogush studies the Crimea history from ancient time until 1783, he accepts this period of history as specific one. Stanislaw Sestrentsevich Bogush pays his attention to connection between historical process on peninsula and world one, both of West and East. The history of Crimean Khanat appears as the last part of Mogol's empire. But, on his opinion, after 1783 the history of Crimea should be studied as the part of the Russia empire history. He following development of historiography of Crimea history was grounded on growing of investigation of the Southern Ukraine history and on the publishing of new historical sources. This created the scientific base for appearance of Pheoktist Khartakhaj's work devoted to the historian fate of the Crimean Tatar. The author studies many different problems such as foundation of Crimean Khanat, the attitude towards Christians in this state, the evolution of Crimean Tatar society from aggressive military to civil one. The author studies internal history and shows the Crimean Tatar as a people which created particular culture, he mentions some rulers who understood the need in internal reforms. Simultaneously the historian according to people historiography sometimes put in contrary the people and the state.

Key words: historiography of the history of Crimean Khanat; historiography of the history of Crimean Tatars; Stanislaw Sestrentsevich Bogush; Pheoktist Khartakhaj; historiography of the history of Southern Ukraine.

Людмила Новикова

История государства или история народа: к вопросу о концепциях истории Крыма в работах исследователей XIX ст.

Изучение истории Крыма как комплексного понятия, которое объединяет географический, этнический и политический аспекты, в XIX в. имело в Российской империи свою специфику. Последняя нуждается в специальном исследовании, особенно с учетом постепенного изменения приоритетов в подходах историков. Среди главных направлений этих изменений следует упомянуть переход от рассмотрения истории Крыма как истории политической и полиэтнической в диахронии к истории моноэтнической и сосуществование последней с историей политической. Главными внешними факторами этого процесса стали как присоединение Крыма к Российской империи и утрата государственности, так и резкое сокращение численности крымско-татарского населения на полуострове вследствие событий Восточной войны (1853-1856) и массовой эмиграции. Последнее, в условиях увеличения внимания к идее народности, актуализировало восприятие истории Крыма как истории этнической, и привело к появлению истории смешанного этно-политического типа, которая формально характеризовалась как история народная – крымских татар. В статье эти изменения исторических парадигм рассматриваются главным образом на примерах общих работ Станислава Сестренцевича Богуша «История царства Херсонеса Таврического» («История о Таврии») и

Феоктиста Хартахая «Исторические судьбы крымских татар». Станислав Сестренцевич Богуш прослеживает историю Крыма с древности до 1783 года, рассматривая ее в этот период как самобытный процесс. Он обращает внимание на связь истории полуострова с всеобщей историей как Запада, так и Востока. История Крымского ханства рассматривается ним как последняя часть истории империи Моголов. Однако с 1783 года, по его мнению, история Крыма должна рассматриваться как часть истории Российской империи. Дальнейшему развитию историографии истории Крыма способствовало внимание исследователей к истории Новороссийского края и публикация исторических источников. Это стало научной основой для появления работы Феоктиста Хартахая, в которой автор поставил цель проследить судьбу крымских татар. Он касается ряда важных вопросов, таких, как время основания Крымского ханства, положения христиан в этом государстве, эволюция крымско-татарского общества от агрессивного военного в направлении гражданского и другие. Уделяя внимание внутренней истории, автор изображает крымских татар как народ, который создал своеобразную культуру, упоминает отдельных правителей, которые понимали необходимость внутренних реформ. В то же время историк иногда, в духе народнической историографии, противопоставляет народ государству.

Ключевые слова: историография истории Крымского ханства; историография истории крымских татар; Станислав Сестренцевич Богуш; Феоктист Хартахай; историография истории Южной Украины.

Рецензент: О.Г.Середа, к.і.н., науковий співробітник (Центр досліджень ісламу)

УДК 929КЛИВАК:262.146(477.74-21)«1917/1919»

Інна Ходак

МІСІОНЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СВЯЩЕНИКА ІЛЛІ КЛИВАКА НА ПІВДНІ УКРАЇНИ В 1917-1919 рр.

На основі опублікованих джерел та літератури розглянуто церковну діяльність Іллі Кливака на півдні України. Підкреслено, що це один із перших священиків, який стояв біля витоків заснування греко-католицької церкви в Одесі. У статті досліджено участь священнослужителя у громадському та церковному житті регіону, проаналізовано особливості його місіонерської діяльності, провідне місце в якій відведено побудові храму для греко-католиків.

У науковій розвідці зазначається, що документальних джерел, які б достовірно і переконливо свідчили про те, що було поштовхом для Іллі Кливака прибути з ідеєю місіонерства саме в Одесу, немає. Однак, на основі наявних відомостей виникають певні версії. Зокрема, сучасні історики О. Музичко та Т. Вінцовський схиляються до думки, що приїзд священика до Одеси був здійснений за ініціативою митрополита А. Шептицького.

Зазначено, що прибувши до Одеси, Ілля Кливак поринув у церковну та громадську діяльність. Акцентується увага на основних аспектах діяльності священнослужителя на Одещині. Провідне місце посідала його місіонерська робота. Інформація з джерел дає підставу говорити, що пріоритетним для Іллі Кливака було будівництво храму для переселенців із західноукраїнських земель. Це необхідно було і для залучення віруючих до греко-католицької